

народних депутатів затверджено проект сучасного герба м. Черкас) // Черкаська правда. 1985. 22 верес.; Черкаси: Фотоальбом. К., 1986. С. 192.

³⁷ Герб нашого міста // Слово хлібороба. 1985. 7 листопада; Савчук Ю. Міська геральдика... 1995. С. 117.

³⁸ Про герб міста Івано-Франківськ // Комсомольський прапор. 1987. 10 трав.; Герб Івано-Франківська // Медик Прикарпаття. 1987. 9 берез.

³⁹ Архівна довідка № 225/9 від 20. 07. 1988 р. "Про герб м. Вилкове" // Вилковський міський державний архів. Р. 16. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 18.

⁴⁰ Виписка з рішення II сесії Хустської міської Ради народних депутатів XX скликання "Про герб міста Хуст" від 13 жовтня 1987 р. Засвідчена копія. 1 с. (Архів автора); Штернберг Я. Герби королівських міст Марамороша // Новини Закарпаття. 1991. 18 трав.

⁴¹ Про герб міста Луганська (Лист директора обласної бібліотеки ім. М.Горького № 77 від 18.09.1998 р. 1 с. (Архів автора); Вігканов Г. Герб старого Луганська // Молода гвардія. 1957. 3 лют.

⁴² П'янков В. Візитна картка Сум // Ленінська правда. 1988. 15 квіт.; Гречило А. Українська міська... С. 140.

⁴³ Ільїнський В. Герб міста Городка // Знак. Вісник УГТ. 1994. Ч. 5. С. 7.

⁴⁴ Шулевський Б.Б. Современная геральдика Киевщины // Вестник геральдиста. 1990. № 2(3). С. 9.

⁴⁵ Терлецький Ю. Герби міста Острога // Знак. Вісник УГТ. 1995. Ч. 10. С. 7.

⁴⁶ Гречило А. Українська міська геральдика... С. 102-103, 108, 118; в кн.: Гербы губерний, областей, городов и сел Российской империи (Дополнение к гербовнику П.П.Винклера). М., 1992. с.16 зображено два герба м.Дубно Волинської губернії.

⁴⁷ Гречило А. Герб та хоругва міста Косова // Знак. Вісник УГТ. 1993. Ч. 3. С. 5.

⁴⁸ Рішення № 69. виконкому Ренійської міської Ради народних депутатів Одеської області від 07.03.1991 р "Про затвердження герба міста Рені". Засвідчена копія. 1 с. (Архів автора).

Микола Омельченко

ЗОВНІШНІ АТРИБУТИ КРИМУ (1918 - 1992 рр.).

Питання зовнішньої атрибутики посідає чільне місце серед численних проблем соціально-політичного розвитку кожної держави, бо презентує національно-державницьку ідею, адаптовану до офіційної ідеологічної доктрини країни у спеціальній формі, яка за своїм походженням та змістом відображає її історичні традиції.

Основними зовнішніми атрибутами державності, що встановлюються або конституцією, або спеціальними законодавчими актами, вважаються герб, гімн, прапор та державні кольори. Зазначимо, що національно-державні атрибути використовуються в найрізноманітніших сферах соціального буття та виконують ряд функцій. Перш за все ідентифікатора предметів, об'єктів, речей, документів щодо їх національної державної належності чи відповідної приналежності їх власника. Далі - патріотично-виховну для формування національно-державної свідомості громадян. Не менш важливою є ідеологічна функція, яка втілює провідні ідеї суспільно-політичного розвитку, проголошені офіційною доктриною держави.

Окремі питання атрибутики Криму, а саме - нагрудні знаки, державні премії, нагороди та нагородні системи - вже висвітлювалися на сторінках збірки наукових праць "Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики" (К., 1999. Ч. 3. С. 178 - 190). Мета даної наукової розвідки - проаналізувати основні моменти створення та існування зовнішньої атрибутики Криму на різних етапах його історичного розвитку.

На невеличкому клаптику суші, який має 26 тисяч квадратних кілометрів (4,3 відсотки території сучасної України), знаходиться півострів Крим. Незважаючи на свої розміри, населення Криму ніколи не було етнічно однорідним, що було обумовлено, як природними (наявність південно-східної приморської та гірської частин півострова з відмінними умовами для первинної господарської діяльності), так й ге-

ополітичними чинниками¹ (кримські землі знаходились на перехресті Великого степового кордону між цивілізаціями Європи та Азії)². Протягом двох з половиною тисяч років у калейдоскопі змінювався етнічний склад населення Криму шляхом як військової, так й торговельно-землеробської колонізації: греки, генуезці, турки - на півдні, скіфи, гунни, хазари, печеніги, половці, монголо-татари - на півночі півострова. Однак, навіть колонізаційний рух народів, які перебували на високому рівні культурного розвитку, не зміг змінити традиційні системоутворюючі чинники історичного процесу регіону. Крим залишався форпостом Азії до кінця XVIII ст., а з завоюванням і приєднанням цих територій до Російської імперії, півострів став складовою геополітичної проблеми найвищого ступеня - Чорноморської³.

Ця проблема постала тоді, коли до басейну Чорного моря почали пробиватися середньовічні імперії⁴, а пізніше - імперіалістичні держави нового часу⁵. Військова експансія була обумовлена, насамперед, географічними та природними факторами. Ще у V ст. до н. е. Чорноморське узбережжя поступово перетворювалося в один із транзитних шляхів між Європою та Азією, по якому перевозилися неймовірно багатства, пов'язані з торгівлею предметами східної розкоші та західних ремісничих і художніх виробів. Бажанням оволодіти контролем за цією прибутковою посередницькою торгівлею й були продиктовані постійні спроби держав середньовіччя приєднати Крим до своїх територіальних володінь⁶.

У новітній час геополітична ситуація тут змінилася докорінно: торговельні шляхи змістилися, торгівля занепала, місцеве господарство та перші паростки капіталістичної промисловості з виразною аграрною спеціалізацією переорієнтувалися на внутрішній ринок Російської імперії, яка, хоча й поступово, втрачала свою могутність, проте, у другій половині XIX на початку XX ст. розглядала Крим як військовий форпост для просування у Середземномор'я.

Функцію Криму як ключа до "південноросійських" (континентальних українських) земель добре розуміли й дипломати та урядові резиденти різних держав. Так, за планами французького міністерства закордонних справ доби Конвен-

мати та урядові резиденти різних держав. Так, за планами французького міністерства закордонних справ доби Конвен-ту, зокрема, агента Директорії Муасанюра (1792 - 1798) територіальний розділ Російської імперії передбачали розпочати саме з захоплення Криму та проголошення незалежної козацької республіки⁷.

Безпосередньою спробою анексувати Крим стала Кримська війна 1853 - 1856 рр. за участю Англії, Франції, Сицилії та Турції (Порти).

Наприкінці XIX - початку XX ст. Крим являв собою вельми строкату в етнічному, культурному та господарському відношенні територію, яку у 1897 р. населяло за різними підрахунками близько 540 - 560 тис. мешканців⁸. Ці особливості, певною мірою, відбилися у численних соціально-політичних метаморфозах доби громадянської війни та національно-визвольних змагань: від Кримського крайового уряду білоруського татарина царського генерала Сулькевича (М.А.Сулеймана) та "Уряду Півдня Росії" барона П.М.Врангеля до Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди й Кримської АСРР, утвореної за рішенням Всекримського з'їзду Рад 7 листопада 1921 р.⁹ (до речі, постановою про утворення Кримської автономії, як частини РРФСР в межах Кримського півострова була підписана головою Раднаркому Радянської Росії В.І. Леніним та головою ЦВК В.І. Калініним ще 18 жовтня)¹⁰.

30 червня 1945 р. автономія була ліквідована і перетворена на область у складі РРФСР, а згодом, у лютому 1954 р., передана Українській РСР з нагоди "300-річчя возз'єднання". За десять років до цієї "знаменної події" сталінським режимом була проведена депортація кримських татар та інших національних меншин півострова, а в суспільну свідомість та соціальне буття закладено, як стверджують сучасні історики, "страшну за своїм руйнівним потенціалом міну сповільненої дії"¹¹.

Таким чином, специфіка географічного розташування півострова, особливості етнічного складу населення, а головне - політика радянської влади щодо приналежності регіону до різних "братніх" радянських республік та політика по відношенню до Криму взагалі, привели до того, що у соціальній свідомості й суспільному житті народу півострова

склався дивний феномен, який умовно можемо характеризувати як накладання кількох історичних епох, різних систем виміру одночасно. Саме тоді були сформовані основні традиції та протиріччя суспільно-політичного розвитку кримських земель, які спиралися на багатовіковий досвід сивої минуштини, визначена загальна парадигма та авансцена історичного розвитку Криму, що за радянської доби ігнорувалися та пригнічувалися тоталітарною системою СРСР. Соціалістична "перебудова", хвиля безкровних східноєвропейських революцій кінця 80 - початку 90-х рр. XX ст., врешті-решт, розпад Радянського Союзу витворили сукупність передумов, за яких вивільнився, як творчий, так і руйнівний потенціал кримського суспільства, що особливо виявився у вельми суперечливих, дезінтеграційних процесах в Криму на терені розбудови нової суверенної Української держави в наш час.

За період з 1918 по 1992 рр. національна атрибутика Криму пройшла складний шлях змін.

Ще 26 листопада (н.ст.) 1917 р. на засіданні Курултая¹², що зібрався в Бахчисарай, депутати прийняли першу в історії Криму Конституцію, утверджену по волі і при безпосередній участі його корінного населення, за якою створювалася суверенна держава - Кримська Народна Республіка та її Уряд - Рада директорів¹³. У Конституції визначалась рівноправність всіх мешканців Криму незалежно від національності, проголошувалися основні демократичні свободи. Уряд заявив про свої основні цілі: "На основі ідей братерства, чуття єдиної Батьківщини" діяти в ім'я возз'єднання із загальнодемократичним світом¹⁴.

На тому ж засіданні Курултаю був затверджений і державний прапор Криму - блакитне полотнище із золотою гіреївською тамгою (головним символом кримських татар) в куті біля держака¹⁵.

У 1918 - 1921 рр. Крим як область РСФРР власної атрибутики не мала. У 1921 р. область було перетворено на Кримську АСРР. За встановленим положенням в Радянській Росії автономні державні утворення, що входили до її складу, в своїй символіці використовували герб і прапор РСФРР з тією різницею, що на державному прапорі Криму під написом "РСФРР" йшов напис "Кримська Соціалістична Радянська

Республіка" російською та татарською мовами¹⁶. До речі в усіх офіційних документах центральних установ півострова, що зберігаються в Державному архіві АРК (ДААРК) і якими користувався автор, до 1928 р. про статус автономії навіть не згадується.

З утворенням СРСР відповідно змінюється й зовнішня атрибутика Криму. Так, в постанові "Про користування державним прапором у дні народних свят" від 31 червня 1924 р.¹⁷ дається опис прапора Радянського Союзу та Кримської республіки. Наведемо його текст повністю: "Державний прапор СРСР повинен бути червоного (яскраво-червоного) кольору у співвідношенні довжини до ширини як два до одного; в лівому верхньому куті - золоті серп і молот радіусом у 1/6 ширини прапора, над серпом і молотом - п'ятикутна зірка, яка оточена золотою облямівкою, діаметр зірки рівний 1/10 ширини прапора". І далі: "Державний прапор Кр. [имської] СРР повинен складатися червоного фону з написом російською та татарською мовами: Кримська Соціалістична Радянська Республіка"¹⁸.

Що стосується герба, то на території регіону діяв герб Радянського Союзу, створений художником І.І. Дубасовим за проектом В.П. Корзуна, затверджений 6 липня 1923 р. другою сесією ЦВК СРСР¹⁹. Цією ж постановою від 31 червня трудящих республіки зобов'язували при піднятті прапорів суворо дотримуватися встановленої законом його форми, а також наголошувалося, що відступ від узаконеної форми карається в адміністративному порядку.

У розвиток останнього документа вже 23 серпня того ж року приймається ще одна постанова РНК Кримської СРР "Про надання дитячій комісії при Кримському ЦВК права на виготовлення та розповсюдження державного прапора на території Кримської СРР"²⁰, за якою всім установам, підприємствам, організаціям та приватним особам пропонувалося набувати прапори тільки установленого зразка і тільки в дитячій комісії при Кримському ЦВК. Постанова була надрукована в газеті "Красный Крым" за № 196/1114 від 27 серпня 1924 р.

Окрім цих двох законодавчих актів у тому ж серпні за підписом виконуючого обов'язки начальника центрального адміністратування Криму Степанова виходить інструкція²¹, в

якій регламентуються розміри прапорів, правила їх придбання та використання.

У листопаді 1928 р. ЦВК та РНК Кримської АСРР розробляють проект закону "Про докладний опис державного прапора Кримської АСРР і порядок його використання"²². Тут вже подається інший опис прапора: "Прапор із полотнища червоного (яскраво-червоного) кольору, прямокутний, із співвідношенням довжини та ширини як 2:1. У лівому куті біля державного розміщуються золоті літери "РСФРР", облямовані вінком з колосся, а на ньому російською та татарською мовами напис: "Крим АСРР" і " Пролетарі всіх країн, єднайтеся!"

Розглянувши цей проект, в.о. наркомюсту прокурор Кримської АСРР Кожевников робить висновок, що в поданому вигляді проект приймати не слід, "бо він не відповідає ні викладеному в заголовку його змісту, так як окрім опису республіканського прапора Кримської АСРР цей проект у більшій своїй частині містить опис порядку використання прапорів інших зразків, ані характеру, який повинен мати дійсний акт кримського уряду"²³.

Робота над цими документами була продовжена. І навесні наступного року Президія ЦВК Кримської АСРР затвердила проект постанови Кримського ЦВК та Раднаркому республіки про введення в дію інструкції про опис та порядок використання державного прапора автономії²⁴. Прийняття інструкції, яка діяла на території регіону майже 10 років, сприяло остаточному затвердженню зовнішньої атрибутики республіки, бо скасовувало всі діючі до цього часу законодавчі акти з цієї проблеми.

5 грудня 1936 р. Надзвичайний VIII з'їзд Рад СРСР прийняв нову Конституцію держави, а 12 грудня 1937 р. відбулися вибори до Верховної Ради країни. Щойно обрана Президія Верховної Ради Кримської АРСР 27 липня 1938 р. на своєму засіданні ухвалила зразки герба, прапора, депутатського значка та депутатського посвідчення депутатів Верховної Ради Криму²⁵. Остаточні зовнішні атрибути автономії було затверджено Конституцією Кримської АРСР, яку, в свою чергу, 2 червня 1940 р. ухвалила Президія Верховної Ради РРФСР²⁶.

Як свідчила 111 стаття Конституції Криму: "Державним гербом Кримської Автономної Радянської Соціалістичної

Республіки являється державний герб РРФСР, який складається із зображення золотих серпа та молота, розташованих хрест на хрест, ручками донизу, на червоному тлі в променях сонця і в обрамленні колоссям з написами вгорі "РРФСР" російською мовою, а нижче меншими літерами "Кримська АРСР" російською та татарськими мовами²⁷. Завершувався герб гаслами "Пролетарі всіх країн, єднайтеся!" двома мовами.

Значних змін зазнав і державний прапор республіки (ст. 112). З його зображення зникли золоті серп і молот, червона зірка, золота облямівка, іншими стало співвідношення довжини до ширини, тощо. Прапор являв собою полотнище червоного кольору, в лівому кутку якого біля державного розміщуються великими літерами йшов напис "РРФСР", а під ним золотими меншими літерами "Кримська" російською та татарською мовами та великими "АРСР" - російською²⁸.

З ліквідуванням кримської автономії і перетворенням її в область спочатку в складі РРФСР, а згодом УРСР позбавило її навіть тих державних атрибутів, які вона мала. Тому з розпадом Радянського Союзу в регіоні розпочався рух за новий державний статус Криму та створення власної національно-державної атрибутики.

Ще за радянських часів, а саме 8 вересня 1990 р., третя сесія Кримської обласної Ради народних депутатів ухвалила заяву про необхідність визначення нового статусу Криму. Легітимною основою регіонального сепаратизму став Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим (РК), ухвалений 5 травня 1992 р. Верховною Радою Криму²⁹. Так, в історії півострова почався пострадянський етап, характерною рисою якого стало паралельне функціонування кількох систем зовнішньої атрибутики: колишньої радянської, нової загальнодержавної української та регіональної³⁰. Ці процеси відбили дивні, часом химерні метаморфози складної, суперечливої взаємодії кількох історичних епох після падіння "залізної завіси".

Створення власної зовнішньої атрибутики Криму пов'язане з прийняттям 4 листопада 1991 р. постанови Президії Верховної Ради Кримської АРСР "Про республіканський конкурс на кращий проект державного герба, державного прапора та державного гімну"³¹. Широко роздрукова-

на у засобах масової інформації, вона надавала можливість усім бажаючим брати участь у конкурсі та надсилати свої пропозиції до 1 грудня. Підсумки повинна була підводити Комісія з розробки проекту Конституції РК³². Створена тоді ж експертна комісія при Секретаріаті Верховної Ради Кримської АРСР, яка складалася з фахівців - істориків, художників, краєзнавців та геральдистів-колекціонерів, розглянула понад 200 робіт, що надійшли на конкурс.

Як згодом зазначив член комісії відомий геральдист-колекціонер Г. Єфетов, експерти відібрали два варіанти герба. Перший з них, розроблений Г. Єфетовим і викладачем Кримського медичного інституту, полковником медичної служби В. Ягуповим, мав срібний варязький щит із зображенням чорного двоголового орла з блакитним щитком на грудях (основний елемент герба Таврійської губернії). На щиток покладена золота тамга Гіреїв³³ - головний і досі існуючий символ кримських татар. Зображення орла увінчувалося контурованим черню золотим тризубцем - символом української державності. Під щитом розташована біла девізна стрічка з написом "Процветание в единстве" (рос.). Основною ідеєю герба було об'єднання державних символів трьох країн, складовою частиною яких був Крим протягом своєї багатовікової історії: Кримського ханства, Російської імперії і останнім часом України³⁴.

Другий варіант герба, поданий авторами, завідувачем відділу Кримського краєзнавчого музею А. Мальгіним та членом Спілки художників України В. Трусим, мав форму кола з зображенням грифона³⁵ як символу Криму³⁶.

Одночасно з розробкою герба провадилася робота по створенню ескізів державного прапора республіки. На розгляд експертної комісії надійшло багато проєктів прапорів, але жодний з них не був прийнятий.

В авторському варіанті прапора, наданого Г. Єфетовим і В. Ягуповим, полотнище поділялося на дві однакові за шириною смуги: біла зверху та блакитна знизу. Білий колір уособлював чистоту помислів, блакитний - за аналогією з прапором ООН - єдність народів Криму³⁷.

В іншому варіанті прапора роботи А. Мальгіна та В. Трусова полотнище поділялося на три горизонтальні смуги. Го-

рішня - синя, долішня - червона були вузькими, кожна з них займала по 1/6 всієї площі. Центральна - біла - 4/6. Смуги символізували: червона - героїчне й трагічне минуле Криму, біла - сучасне, синя - майбутнє³⁸.

На своєму засіданні 12 березня 1992 р. Президія Верховної Ради РК розглянула проєкти, відібрані експертами, прийняла до відома концепцію державних атрибутів та запропонувала об'єднати зусилля авторів над подальшою роботою³⁹.

Спільна праця дала конкретні результати. На розгляд VII сесії Верховної Ради РК обидві групи авторів подали свої варіанти герба та прапора. Але законодавці не дійшли згоди. І тоді, беручи до уваги складність у процесі формування державної атрибутики та наявність двох альтернативних різновидів проєктів, на сесії було прийнято рішення запросити незалежного фахівця-експерта. Член Президії Всеросійського геральдичного товариства А. Хрустальов виніс вердикт: кращим ескізом герба республіки була робота Г. Єфетова та В. Ягупова, а прапора -- авторів А. Мальгіна та В. Трусова⁴⁰.

Обидва проєкти державних герба та прапора були винесені на IX сесію Верховної Ради РК 24 вересня 1992 р. і, на решті, отримали законодавчий статус⁴¹.

У прийнятому законі "Про державний герб Республіки Крим" зазначалося: "Державний герб Республіки Крим зображає собою в темно- червоному варязькому щиті повернутого праворуч срібного грифона, який тримає в правій лапі розкриту срібну черепашку з блакитною перлиною. Щит увінчаний сонцем, що сходить, і оточений двома білими колонами, які з'єднані синьо-біло-червоною стрічкою з девізом: "Процветание в единстве"⁴².

Яка ж символіка герба? Варязький щит - свідоцтво про географічне положення Криму як важливого центру на знаменитому шляху "з варяг у греки". Червоний колір щита, як ми вже зазначали, - героїчна, водночас трагічна доля мешканців півострова. Грифон - поринання у сиву минувшину, коли ця міфічна тварина вважалася "гербом" античних міст-полісів - Херсонеса та Пантікапея і була одним з основних символів у Північному Причорномор'ї. Тут він виступає як охоронець молодого республіки. Перлина - сам Крим, диво-

вижний й унікальний куточок на землі. Її блакитний колір уособлює єдність народів, культур і релігій регіону. Мармурові античні колони - нагадування про давні цивілізації. Золоте сонце, що сходить, - символ відродження та розквіту півострова. Девіз "Процветание в единстве" втілює головну ідею багатонаціонального півострова, яким є Крим.

Тоді ж, 24 вересня 1992 р. на IX Верховної Ради РК був затверджений і державний прапор автономії⁴³. Згідно з законом "Про Державний прапор Республіки Крим" його полотнище складалося з горизонтальних трьохколових смуг - блакитної, білої та червоної. Розміри полотнища: ширина - 1 м., довжина - 2 м., довжина державця - 3,4 м.⁴⁴

Дещо раніше було розглянуто питання про державний гімн. 26 лютого 1992 р. Верховна Рада РК прийняла постанову "Про державний гімн Республіки Крим", ухвалила його музичну редакцію та запровадила його виконання з 5 березня 1992 р.⁴⁵

Таким чином, процес формування зовнішньої атрибутики Криму пройшов складний шлях розвитку. Водночас зі створенням загальнодержавної атрибутики республіки розпочалася розробка й місцевої символіки.

¹ Геополітика - термін для позначання взаємозумовленості політичної доктрини певної держави та її географічного розміщення, зокрема взаємовпливу політичних, економічних, географічних та інших чинників на суспільно-політичний процес та офіційну ідеологію. Див. Кучабський В. Геополітика // Політика Львів, 1925. № 4. С. 61 - 63; Потульницький В. Теорія української політології: Курс лекцій. К., 1993. С. 157 - 169; Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої треті ХХ століття // Політическая мысль К., 1994. № 2. С. 75 - 84.

² Цивілізація на сучасному етапі наукового та суспільного розвитку розглядається як історичний тип культури локалізованої у просторі та часі, у широкому розумінні - синонім культури, сукупність матеріальних та духовних досягнень суспільства. (див.: Виноградов Г. Феномен українського "Великого степового кордону": філософсько-культурологічна характеристика // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича: Допов. та матеріали 16 - 18 березня 1993 р. К., 1994. С. 240 - 242).

³ Липа Ю. Чорноморська доктрина / На правах рукопису. Оде-

са, 1942. С. 9 - 14.

⁴ Дубровський В. Україна й Крим в історичних взаєминах (На правах рукопису) Женева, 1946. С. 37 - 39.

⁵ Каутський К. Сверхимпериализм. М., 1914. С. 8 - 12.

⁶ Дашкевич Я. Крим в геополітиці минулого і сучасного // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу): Матеріали міжнародної наук. конф. К., 13 - 14 трав. 1994). К., 1995. С. 78

⁷ Там само. С. 83.

⁸ Див., наприклад: Москвич Г. Г. Иллюстрированный практический путеводитель по Крыму. Пг., 1915. XIV, 302, XXIV; Таврида: Промышленная и справочная книга Таврической губернии на 1910 г. / Сост. А. Д. Анжело. Симферополь, 1910; Крым: Год 1914. // Хобби: Журнал для коллекционеров Симферополь, 1994. № 1. С. 4 - 5.

⁹ Великий жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / Ред. І. Ф. Курас. К., 1987. С. 293 - 294; Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / Гл. ред. О. О. Хромов. М., 1983. С. 307; Радянська енциклопедія історії України: У 4 т. К., 1970. Т. 2. С. 508 -- 509; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: у 10 т. / Репринт. перевид. в Україні. Львів, 1994. Т. 3. С. 1176 - 1182; Надінський П. Н. Очерки по истории Крыма. Симферополь, 1957. Ч. 2. С. 83 - 93, 128.

¹⁰ БСЭ. М., 1937. Т. 35. С. 317.

¹¹ Див., наприклад: Губогло М. Н., Червонная С. М. Крымско-татарское национальное движение: В 2 т. / Отв. ред. М. Н. Губогло. Т. 2: Документы. Материалы. Хроника. М., 1992.

¹² Курултай - всекримський народний форум, представницький демократичний парламент Криму. Його перші організаційні збори відбулися у Симферополі 25 березня 1917 р. Двохтисячний делегатський корпус тоді вибрав постійно діючий орган Курултая - Мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком) в кількості 50 чоловік. Очолив його колишній вчитель-солдат С. Д. Хаттатов.

¹³ Возгрін В. Е. Исторические судьбы крымских татар. М., 1992. С. 394.

¹⁴ Кандымов Ю. Курултай. Как это было // Авдет. 1991. № 7 - 8. С. 3.

¹⁵ Возгрін В. Е. Вказ. праця... С. 394.

¹⁶ ДААРК. Ф. Р - 663. Оп. 1. Спр. 1451. Арк. 68.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само; Красный Крым. 1924. № 184. 13 авг.

¹⁹ Специальные исторические дисциплины. К., 1992. С. 99.

²⁰ ДААРК. Ф. Р - 663. Оп. 1. Спр. 1451. Арк. 69; Красный Крым. 1924. № 196/1114. 27 авг.

- 21 Там само. Арк. 70; Красный Крым. 1924. № 197/1115. 28 авг.
- 22 ДААРК, Ф. Р-663. Оп 1. Спр. 1451. Арк. 72.
- 23 Там само. Арк. 71.
- 24 Там само. Арк. 1 зв.
- 25 Там само. Ф. 2055. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 1.
- 26 Там само. Ф. 2055. Оп. 3. Спр. 123 -А. Арк. 2.
- 27 Там само. Арк. 29; Спр. 1. Арк. 13 (фото).
- 28 Там само. Спр. 123 -А. Арк. 29 зв.; Спр. 1. Арк. 14 (фото).
- 29 Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. К., 1995. С. 658, 670.
- 30 Атрибут (від лат. *Attribuo* - надаю, наділяю) - необхідна, невід'ємна, суттєва властивість предмета чи об'єкта, без якої він не може існувати. Тут термін "зовнішня атрибутика" використовується, як термін тотожний поняттю "державна символіка" з метою відрізнєння останньої від символіки регіональної.
- 31 Ведомости Верховного Совета Крыма, (далі - ВВСК). Симферополь, 1992. № 4. Ст. 169. С. 266.
- 32 Ефетов Г. Герб и флаг Республики Крым // Хобби: журнал для коллекционеров. Симферополь, 1994. № 1. С. 9.
- 33 Гіреї (Гераї) - династія кримськотатарських ханів. Засновник династії Хаджи-Гірей (?- 1466), останній - Шагін-Гірей-III (бл.-1755 - бл. 1787) після завоювання Криму Росією 1783 р. зрікся престолу, загинув у Туреччині // Малий словник історії України. К., 1997. С. 112.
- 34 Ефетов Г. Вказ ст. С. 9.
- 35 Грифон (гриф) - в давньосхідній міфології фантастична тварина з тулубом лева, орлиними крилами, головою лева або орла // Советский энциклопедический словарь. М., 1984. С. 342.
- 36 Ефетов Г. Вказ ст. С. 9.
- 37 Там само. С. 12.
- 38 Там само. С. 11 - 12.
- 39 ВВСК. 1992. № 6. Ст. 248. С. 421 - 422.
- 40 Ефетов Г. Вказ ст. С. 12.
- 41 ВВСК. 1993. № 1. Ст. 1. С. 7 - 11.
- 42 Там само. Ст. 3. С. 11.
- 43 Там само. Ст. 1. С. 7.
- 44 Там само. Ст. 1. С. 41.
- 45 Там само. 1992. № 5. Ст. 199. С. - 339.

ПРЕДМЕТЫ И СИМВОЛЫ "ЦАРСТВА" САМОЗВАНЦА: ТРОН, КОРОНА, РИЗЫ, МОНЕТЫ И МЕДАЛИ

Предметы и символы царской власти несут в себе не столько функциональное, сколько идейное и более того - ментальное семантическое значение, облекая "носителя" данных вещей в сакральную ауру царства/власти именно через символическое значение "текста" (и адекватное чтение каждым современником данного "текста") избранных вещей. Для Российского государства такими символами выступают традиционные атрибуты царства/царя: престол, головной убор ("шапка Мономаха", корона), парадное облачение и др. Самозванец не был исключением в чреде российских царственных особ, используя все традиционные предметы и символы царской власти, внося в них определенные новшества. В указанной системе предметов и символов власти отразилось, кроме всего прочего само понимание Лжедмитрием I "царства"/власти, а также его отношение к традиции и степень предполагаемых новаций структуры власти.

Наиболее показательным символом "царства", материализованным "образом" власти является трон царя. Царский трон для Самозванца был изготовлен заново, он не воспользовался тронами названного "отца" (Ивана Грозного) и "брата" (Федора Ивановича), а тем более своего главного врага Бориса Годунова. Показательно, однако, что трон Годунова не был уничтожен: по-видимому в данном случае значение трона было не столько персонифицировано, сколько воспринималось как символ власти (тем более, что речь шла о "последнем" троне царя Бориса, подаренном в 1604 г. персидским шахом Аббасом I¹). Тем не менее, на уровне функционального использования этот трон, как и все остальные, оставался символом "другой"/"старой" и меньшей по рангу (не императорской, тогда как Лжедмитрий I настойчиво утверждал императорский титул применительно к